

YETERLİK FİİLİNİN YALOVA AĞZINDAKİ DURUMU

Hatice SAHİN*

ABSTRACT

Descriptive verbs are important elements of expressive richness in Turkish . These verbs explain the meaning of main verb which is in front of them, from several dimensions. These verbs can be divided into four groups as fastness, ability, continuity and nearness.

Verb of ability are used as frequented and by loading several meanings in standard Turkish. This verb gains a different meaning in Yalova dialect. It is used as a function of fastness verb and generally used as an expression of unsatisfactory conditions and repentance.

This is an interesting situation which particular attention must be paid. It is quite necessary to investigate urgently different uses of standard forms and find out their places in various Anatolian dialects.

Dilbilgisi içerisinde birleşik fiiller sınıfına soktuğumuz ve dilin anlatım çeşitliliğinde önemli bir rol oynayan tasviri fiiller, Türkiye Türkçesinde -A ve -I zarf-fiil eklerini almış bir fiile getirilerek yapılmış şekillerdir. "Bu fiiller zarf-fiil halindeki fiilin anlattığı oluş ve kılışın meydana geliş tarzını açıklarlar."¹ Bu açıklama, tasvir etme özellikleriyle de

* Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Banguoğlu, T., *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, Ankara, 1990, s. 488.

tasviri ya da betimlemeli fiiller adını alırlar. Bu tip birleşik fiil tabanlarında zarf-fiil durumundaki birinci fiilin anlamı esastır.

"Birleşik eylemin başında bulunan ilk eylem temel eylemdir. Temel eyleme bir renk, bir görünüş kazandıran eylemlerse betimleme eylemidir. Ünlü ile biten ulaca vermek, bilmek, kalmak, yazmak eylemlerinin getirilmesi ile ulaçlı birleşik eylemler yapılır. Bunlar eyleme yeni işlev ve anlatım olanağı kazandırır. İki eylem birlikte yazılır"².

Tasviri fiiller Türkiye Türkçesinde dört grupta incelenir. Bunlar; tezlik, sürerlik, yaklaşma ve yeterlik fiilleridir. Bu fiiller sözlük anlamlarının dışında sadece kendilerinden önceki fiile yukarıda sözü edilen anlamları katarlar. Tezlik anlamı için ver-, sürerlik anlamı için dur-, kal-, gü-, gel-, yaklaşma anlamı için yaz-, yeterlik anlamı içinse bil fiilinden yararlanılır.

Yeterlik fiilleri -A zarf-fiil ekini almış bir fiilin üzerine bil- yardımcı fiilinin getirilmesi yoluyla yapılır. Bu fiiller temel olarak sözü edilen kişinin fiilin anlattığı hareketi gerçekleştirme konusundaki yeterliğini gösterir. Yeterlik fiilleri olumlu ve olumsuz kullanımlarıyla tasviri fiillerin başlangıçtan bu yana en çok kullanılan çeşitlerinden biridir. Türkiye Türkçesinde de bu fiilin kullanılışı işlek bir biçimde görülür.

Seni unutamamanın verdiği acılara dayanamıyorum artık³

Biraz düşüncen olsa her vakit bu kadar dikkatli keser kullanamazsın⁴

Yeterlik fiili çok çeşitli yapılarda ve hemen hemen bütün çekimlerde görülebilir. Alabildim, çalışabiliyor, gelebilecek, okuyabilir gibi basit zamanlı fiillerde; alabilmişim, çalışabilirdiyse, gelebiliyormuş, yararlanabilirdim gibi birleşik zamanlı fiillerde ve bütün kişilerde çekimi yapılabilir.

Ve babası trenin sonra sonra gittiği istasyonları, bir bir hatırlarken, bir bir hatırlayamazken hatırladıklarının içinde kendi çocukluğunu gördü.⁵

Yürüeyebilen çocuk, okulu bitirebilmek, sınıf geçebilecek öğrenci, görebildiğim kadarıyla, çalışabilen öğrenci, içilebilir su, yaşanabilmiş mutluluklar örneklerindeki gibi isim-fiil ve sıfat-fiil şekillerinde de kullanılabilen

² Bozkurt, F., *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 365.

³ Oğuzcan, Ü.Y., *Tüm Şiirleri 3*, İstanbul, 1988, s. 193.

⁴ Seyfettin, Ö., *Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Varlık Yay., İstanbul, 1965, s. 21.

⁵ Pamuk, O., *Yeni Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 246.

yeterlik fiili geçebileceksen kaldı, fırsat bulabildikçe gelir, örneklerinde olduğu gibi de yeri geldiğinde zarf-fiil şekillerinde de kullanılabilir.

Nerede görülmüştür .? Hangi gelecek vardır ki yabancıların plan ve öğütleriyle yükselebilmiş olsun⁶.

Fakat sanat kudreti ona kafasının gizli bir köşesinde Zati Bey'in Gelibolu'daki sefahat gecelerinden çıkartabileceği sahneyi düşündürüyordu⁷.

Yeterlik fiili bunların yanında ne.....ne ve ....de .....de bağlama edatlarıyla da sık sık kullanılabilir. Ne gelebilir ne gidebilirim, gelebilirim de gidebilirim de, gelebilirim de gelmeyebilirim de, gele de bilirim gelmeye de bilirim gibi.

Ne seni unutabiliyorum ne senden kalanları⁸

Bu fiilin olumsuzu Türkiye Türkçesinde diğer fiillerin olumsuzunu yapmaya yarayan -mA olumsuzluk ekiyle yapılmış gibi görünür. "Dilimizde yeterlik fiilin olumsuzu daha eski başka bir yardımcı fiilden gelir. Yani biz bu fiilin Azeride kullanılan olumsuz görünüşünü (yapabil-memek) kullanmaz, onun yerine Eski Türkçede u-mak = yeterli olmak fiilin olumsuz görünüşü u-ma-mak dan kök seslinin düşmesiyle kalan -ma-mak ekini kullanırız. Bu ek Eski Osmanlıcadan beri sesli uyumuna tabi görünür. Demek Eski Türkçe u-mak fiili er-mek > i-mek fiiline benzer bir şekilde kökünü yitirmiş, yalnız taşıdığı yeterli olmak anlatımını vaktiyle aldığı -me olumsuzluk eki aracılığıyla bizim yeterlik fiilimize intikal ettirmiştir"⁹. Bu durumda yeterlik bildiren bil- fiilin varlığı görülmez. Ancak bize yeterlik fonksiyonunda olduğunu gösteren ve diğer olumsuz fiillerden ayıran tek özellik -A zarf-fiil ekidir. Gelmem-gelemem, çıkmadım-çıkamadım. çalışmıyorum-çalışamıyorum gibi.

Usta yarın dikkat et. Keserini tam yerine yapıştıramayacaksın¹⁰.

⁶ Dündar, A., "Cumhuriyete Doğru", *Türk Dili*, Atatürk Özel Sayısı, TDK Yayınları, Ankara, 1981, s. 781.

⁷ Adıvar, H.E., *Sinekli Bakkal*, Atlas yayınları, İstanbul, 1984, s. 78.

⁸ Oğuzcan, Ü.Y., *a.g.e.*, s. 193.

⁹ Banguoğlu, T., *a.g.e.*, s. 489.

¹⁰ Seyfettin, Ö., *a.g.e.*, s. 22.

B biçim açısından bu kadar geniş çerçevede kullandığımız yeterlik fiili anlam bakımından da çok değişik durumlarda kullanılabilir.

Bilindiği gibi yeterlik fiili birinci olarak yeterli olma, muktedir olma anlamını taşır. Bu anlamın yanında yeterlik fiilinin eklenmiş olduğu temel fiile ihtimal, gerçekleşebilirlik tarzı da kattığı bilinir.

Bunun yanında -A bil- şekli cümleye ihtimal anlamı da katar.

*Soma o doğrular beni bırakıp kaçmış olabilir. Niçin koşayım arkasından?*¹¹

Yeterlik fiili bazı durumlarda içinde bulunulan ya da söz edilen durumun doğruluğu ya da uygunluğu anlamını çağırır.

*Tarafsız bir bilim adamı kendi alanına düşen bir konuda düşündüğünü vatandaşlarına açıklayabilir mi, açıklayamaz mı?*¹²

Bil- fiiliyle ihtimal bildiren şekillerin olumsuzunda yapı bakımından da farklılık görülür. Yeterliğin olumsuzunda bilmek eyleminin kullanıldığı da görülür¹³. Bu şekillerde yeterlik fiili değil asıl fiil olumsuz şekilde kullanılır ve burada kişinin yetersizliğinden ziyade hareketi gerçekleştirip gerçekleştirilmeme konusundaki hakimiyetini ya da konu üzerindeki söz sahibi olma, seçim hakkına sahip olma durumunu belirtir. Başka bir deyişle kişinin hareketi yapmamaya yeterli olduğunu gösterir.

- *Bu akşam mesaiye kalmayabilirsin.*
- *Sınava girmeyebilirsin.*
- *Sizinle gezmeye gelmeyebilir.*
- *Bu akşam çalışmayabilirim.*
- *Ayşe okula gitmeyebilir.*

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz kalmayabilirsin, girmeyebilirsin örneklerinde olduğu gibi II. kişi ile kurulmuş fiillerde karşı tarafın seçme hakkının bulunmasının yanında bu hakkın söyleyen kişi tarafından kendisine verildiği anlamı da hissedilir.

¹¹ Salıhoğlu, M., "Düşünür Ataç", *Ataç'ı Anış*, TDK Yayınları, Ankara, 1981, s. 55.

¹² Taner, H., *Önce İnsan*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 9.

¹³ Bozkurt, F., *a.g.e.*, s. 368.

Bunun yanında -A zarf-fiil ekini de ekleyerek hem ihtimal hem de yeterliliğin olumsuzluğu şeklinde kabul edilen şekilleri de gösterebiliriz.

- *Bu akşam gelemeyebilirim.*
- *Ayşe sınava giremeyebilir.*
- *Toplantı zamanında başlayamayabilir.*

Yukarıdaki cümlelerde iki yönlü olumsuzluk kavramı hissedilmektedir. Birincisi asıl fiilin olumsuzluğu ikincisi ise yeterlik fiilinin olumsuzluğudur. Bu cümlelerde gelemeyebilirim, girmeyebilir örneklerinden farklı olarak gerçek bir yetersiz olma ihtimalinin varlığı görülür.

Yeterlik fiilinin soru eki almış şekilleri bazı kullanımlarda yeterlik ve ihtimal fonksiyonundan ziyade rica bildirir ve rica kibar istek bildiren cümlelerde yeterlik fiili soru şekliyle kullanılabilir.

- *Kapıyı kapatabilir misiniz?*
- *Misafirlere çay verebilir misiniz?*

Yeterlik fiilinin şüphesiz dilbilgisi çerçevesinde tanımladığımız ve gösterdiğimiz anlamlarından farklı bazı şekilleri ve fonksiyonları Anadolu ağzlarında mevcuttur.

Biz bu yazıda halk arasında 93 harbi olarak bilinen 1876 Osmanlı-Rus savaşında göçmen olarak Yalova'ya gelmiş ve o dönemden bu yana bu yörede yerleşmiş bulunan Batum kökenli topluluğun dilinde var olan yeterlik fiilinin bildiğimiz fonksiyonlarının dışına taşan bir kullanımından söz etmek istiyoruz.

Bu bölgedeki insanlar yeterlik fiilini bildiğimiz fonksiyonlarıyla kullanmanın yanında tasviri fiillerden tezlik fiilinin de zaman zaman ifade ettiği, fiilin anlattığı olayın yapan kişi tarafından farkına varmadan gerçekleştirildiğini dolayısıyla bir gayri ihtiyarlığı de anlatmada kullanılır. Ancak bu olumlu şekil anlam açısından düşündüğümüzde olumsuz bir havaya bürünür. Yeterlik fiiliyle kurulan cümle aynı zamanda farkında olmadan gerçekleşen bu hareketten duyulan memnuniyetsizliği bazen de pişmanlığı dile getirir.

Bu şekiller yöre insanların dilinde ilk bakışta göze çarpar. Başlangıçta kişisel bir yanlış kullanımdan kaynaklanabileceğini düşündüğümüz bu şekilleri değişik yaş grubu ve eğitim düzeyindeki insanların konuşmalarında da görmemiz bizde bu durumun kişisel değil o topluluğa ait olduğu düşüncesini uyandırdı. Sözü ettiğimiz gibi değişik yaş ve eğitim

düzeyindeki kişilerin konuşmalarından tespit ettiğimiz bu kullanımlar genellikle ev hayatıyla ve günlük konularla ilgili cümlelerde geçmektedir.

- *Yemeğe biraz fazla tuz koyabilmişim.*
- *Bu sabah geç saate kadar uyuyabilmişim.*
- *Eteğin boyunu biraz uzun kıvrabilmişim.*

Yeterlik fiili bu cümlelerde çoğunlukla I. tekil ve nadiren çokluk kişi ile kullanılır. "*Dün akşam eve geç kalabildim.*" "*Çiçeklere fazla su verebildim.*" gibi örneklerde olumlu şekliyle kullanılan bil-fiili aslında standart Türkçede olumsuz anlamdadır ve yukarıdaki cümleler yazı dilinde "*Dün akşam eve erken gelemedim*" ya da "*Çiçeklerin suyunu ayarlayamadım*" şekilleriyle karşılanır ya da ifade edilir.

Yalova ağzında belirlediğimiz bu şekiller genellikle Türkçe'deki görmeden, bilmeden, farkında olmadan yapılan işleri anlatmakta kullanılan öğrenilen geçmiş zaman eki -miş ile kurulur.

- *Çocuk annesine karşı gelebilmiş.*

Bu tip cümleler bazen de görülen geçmiş zaman ekiyle kurulur. Ancak görülen geçmiş zaman ekiyle kurulduğu vakit yukarıda da belirttiğimiz gibi gayri ihtiyariliğin, farkında olmamanın ötesinde yeterli olamama ifadesi hissedilir. Yazı dilinde olumsuz olarak kullanılan bu cümleler Yalova ağzında olumlu şekilde ama olumsuz bir anlamla dile getirilir. Bu cümlelerde elinde olmadan gerçekleşen işler için gizli bir yakınma ya da pişmanlık vardır.

- *Olanlar karşısında evdekilere fazla bağırabildim.*

Karşıdaki insanı kırmamak, herhangi bir konudaki eksigi ya da yanlış sert bir şekilde dile getirmemek için yeterlik fiili II. kişi çekiminde de kullanılabilir.

- *Yemeği biraz tuzlu yapabilmişsin.*
- *Kumaşı çok fazla alabilmişsin.*

Yeterlik fiilinin soru şekli bazen gayri ihtiyariliğin neden kaynaklanabileceği sorulduğunda ya da karşıdaki insanın istenmeyen davranışında

herhangi bir kasıt beklentisinin bulunmadığı durumlarda bu düşünceyi pekiştirmek ya da onaylatmak amacıyla bu ağızda yazı dilindeki şekilden farklı olarak kullanılır.

- *Niçin böyle konuşabildin?*

- *Neden bu kadar çok sebze alabildin ?*

Yalova ilimiz çeşitli sosyal ve siyasal olaylar sonucunda çeşitli bölgelerden değişik zamanlarda göç etmiş toplulukların yoğun olduğu bir ilimizdir. İstanbul'a dolayısıyla hem teknolojik hem de kültürel değişikliklerin çok yoğun olduğu bir bölgeye yakın olmasına ve kendi kültür çevrelerinden göç yoluyla ayrılmalarının üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen giyim kuşamda değilse bile yemek, dil ve müzik gibi alanlarda; doğum, ölüm, düğün, gibi törenlerde Kafkas kültürünü yaşatabiliyor olmaları düşüncemize göre oldukça dikkat çekicidir. Bu yüzden Yalova ve civarındaki toplulukların dillerinin vakit geçirmeden incelenmesi gerekmektedir.

Osmanlı -Rus savaşında Batum'dan gelen bu göçmenlerin konuşma dilinde standart Türkçe'ye ait yeterli tasviri fiili farklı bir anlam kazanmış ve yıllardır bu şekilde kullanılagelmiştir. Türk diliyle ilgili çalışmalarda çok önemli bir yere sahip olan ancak çok fazla olmayan Anadolu ağızları üzerindeki çalışmalarda ses bilgisi ve söz varlığı araştırmaları dışında şekil bilgisi araştırmalarının da yapılması ve ağızlardaki kelime türlerinin biçim ve anlam bakımından incelenmesi Türk dilinin işleyişini ve yapısını belirlemeyi amaçlayan araştırmalara ışık tutarken dil tarihiyle ilgili çalışmalarda ve karşılaştırmalı dil çalışmalarında da araştırmacılara yön verecektir.

KAYNAK KİŞİLER:

AYDIN, Halil İbrahim; 45 yaş, lise mezunu.

KORKMAZ, Sultan; 65 yaş, okuma yazması yok.

ŞAHİN, Buket; 46 yaş, üniversite mezunu.

ŞAHİN, Zeliha; 52 yaş, lise mezunu.

TÖRE, Nuri; 48 yaş, ilkokul mezunu.

TÖRE, Reyhan; 40 yaş, ortaokul mezunu.